

Soyut Makine Kavramı ile Dijital Algoritmaları Anlamak: Yapay Zekâ Dil Modeli Üzerine Bir Eleştirel Söylem Çalışması

Erdem İlic

Başkent Üniversitesi İletişim Fakültesi

<https://orcid.org/0000-0003-1737-0254>

elilic@baskent.edu.tr

Naz Almaç

Başkent Üniversitesi İletişim Fakültesi

<https://orcid.org/0000-0001-8762-9060>

nalmac@baskent.edu.tr

Öz

Enformasyon üretiminin yerküre düzeyinde yaygınlaştığı, bilgisayar ve yazılımların etkinliklerinin hem maddi hem de kültürel üretim süreçlerinde egemenlik kurduğu bir dönemde algoritma sözcüğü de sıklıkla karşımıza çıkan terimlerden biridir. Buna karşın, bu kavram ağırlıklı olarak pozitif bilimlerin sahiplendiği teknikleştirilmiş bir terminoloji içerisinde ele alınmaktadır. Aynı zamanda güçlü bir ekonomik, kültürel ve toplumsal bağlama da sahip olduğu için bu kavram söz konusu terminolojinin yanında sosyal bilimlerin alanında da tartışılmalıdır. Bu çalışma, kuramsal çerçevesinde algoritma kavramını hem Foucault'nun diyagram hem de Deleuze ve Guattari'nin soyut makine kavramları ile ilişkilendirerek tartışma, araştırma aşamasında ise ChatGPT-4 adlı yapay zekâ dil modeline sorulan sorular üzerinden eleştirel söylem çalışması gerçekleştirme amaçındadır. Foucault panoptik cezaevi makinesini bir diyagram olarak tanımlamış ve bu modelin diğer kurumlara uyarlanabileceğini göstermişti. Deleuze ise soyut makine kavramı ile diyagram arasında bir ilişki kurmuştu. Burada önemli olan somut düzenekler üzerinde işleyen soyut makinelerin belli düşünsel, ideolojik, algısal ve davranışsal edimleri destekleyip yeniden üretmesidir. Bu bağlamdan türeyen araştırma problemi de algoritmalar tarafından yönlendirilen günümüz yapay zekâ yazılımlarından biri olan ChatGPT-4 adlı dil modelinin hangi söylemi ürettiği ve bu söylemin hangi politik bağlamda yer aldığı şeklindedir. Araştırma

<http://ilefdergisi.ankara.edu.tr>

ilef dergisi ■ 12 (1) ■ bahar/spring: 37-68

Araştırma Makalesi ■ DOI: 10.24955/ilef.1638349

problemi doğrultusunda ChatGPT-4 dil modeline sorular sorulmuş, modelin sorudan hareketle öneride bulunduğu soruların bir kısmı dikkate alınmış ve toplam 20 adet soru çözümlenmiştir. Soruların yönlendirici olmamasına dikkat edilmiş ve cevaplarda tekrara düşüldüğü anlaşıncaya araştırma sonlandırılmıştır. Çözümlemenin ardından dil modelinin literatürde neoliberalizm ile ilişkilendirilen söylemleri yeniden ürettiği bulgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Algoritma, diyagram, soyut makine, yapay zekâ, neoliberalizm

■ ■ ■ ■ ■

Makale geliş tarihi: 12.2.2025 ■ Makale kabul tarihi: 25.5.2025

Understanding Digital Algorithms Through the Concept of Abstract Machine: Critical Discourse Analysis of the Artificial Intelligence Language Model

Erdem İlic

Başkent University Communication Faculty

<https://orcid.org/0000-0003-1737-0254>

elilic@baskent.edu.tr

Naz Almaç

Başkent University Communication Faculty

<https://orcid.org/0000-0001-8762-9060>

nalmac@baskent.edu.tr

Abstract

In an age where information production has become widespread at the global level and the activities of computers and software have dominated both material and cultural production processes, the word “algorithm” is a term we frequently encounter. This concept is mainly discussed using the technicalized terminology of the positive sciences, yet given its strong economic, cultural, and social context, it should also be discussed within the field of the social sciences. This study discusses the theoretical framework of the concept of algorithm by associating it with both Foucault’s concept of diagram and Deleuze and Guattari’s concept of abstract machine; it also conducts a critical discourse analysis of questions it poses in the research phase to the artificial intelligence language model ChatGPT-4. Foucault described the panopticon as a diagram and showed that this model can be adapted to other institutions. Deleuze, in turn, established a relationship between the concept of abstract machine and the diagram. What is important here is that abstract machines operating on concrete devices support

and reproduce certain intellectual, ideological, perceptual, and behavioral acts. The research problem derived from this context concerns the type of discourse that is produced by ChatGPT-4, one of today’s algorithm-driven artificial intelligence software applications, and the political context in which this discourse takes place. In alignment with the research problem, the researchers posed questions to the ChatGPT-4 language model. Based on the model’s responses, a selection of suggested questions were considered and a total of twenty questions were analyzed. Care was taken to ensure that the questions were not leading, and the research was terminated in cases where the answers became repetitive. Following the analysis, it was determined that the language model reproduces discourses consistent with neoliberal ideologies discussed in the literature.

Keywords: Algorithm, diagram, abstract machine, artificial intelligence, neoliberalism

■ ■ ■ ■ ■

Received: 12.2.2025 ■ Accepted: 25.5.2025

Bu araştırma günümüzün önemli terimlerinden biri olan algoritma kavramını teknikleştirilmiş bir terminolojinin dışında, sosyal bilimler disiplinleri içinden ele alma amacındadır. Algoritma teriminin her geçen gün daha fazla önem kazanmasının başlıca sebebi, enformasyon üretimi ve dolaşımının kesin bir egemenlik kazandığı ve maddi üretim, tüketim, dağıtım süreçlerinin enformatikleştiği bir dönemi deneyimliyor olmamızdır. Bunun yanında algoritma teriminin kökeninin oldukça eskilere dayandığını ve yalnızca enformasyon ve ilgili teknolojilerle sınırlı olmadığını biliyoruz. Covid 19 pandemisinde tartışma konusu edilen tedavi algoritmaları, borsa işlemlerinin yürütüldüğü finans algoritmaları ya da “genetik algoritmalar” (Holland 1992) gibi kavramlaştırma denemeleri bazı örneklerdir. Bunun yanında terimin popüler hale gelmesinde en büyük etken şüphesiz internet ve yazılımlardır. Yazılımların basit komut satırlarından nesne tabanlı programlamaya, makine öğrenmesinden yapay zekâya doğru gelişimi algoritma terimini giderek daha fazla tartışma konusu yapmıştır. Gün geçtikçe karmaşılaşan bu sistemler aynı zamanda algoritma teriminin de gizemlileşmesine sebep olmaktadır. Teknolojik determinizm ve teknofobi ile birleşen bu türden bir gizem hali ise çeşitli spekülasyonlara ve şarlatanlıklara kapı aralamaktadır. İnsanlığa savaş açacak ya da onu gereksiz kılacak ya da tam tersi yönde iklim krizi gibi büyük sorunları çözecek otonom makinelerin yükselişi miti, teknolojinin karşı konulamaz biçimde toplumu ve geleceği belirleyeceği yönündeki söylemi durmaksızın yeniden üretir. Oysa her zaman olduğu gibi teknolojik determinizm, siyasal rasyonaliteden bağımsız bir teknolojik rasyonalite söylemine dayanarak teknolojiyi belirleyen iktidar dispozitiflerini görünmez

kılma işlevini yerine getirmektedir. Konu yapay zekâ olduğunda ise bu gizemleştirme ve mitleri yeniden üretme gibi işlevler en belirgin noktasına ulaşmaktadır. Bu nedenle daha sağlıklı analizler yapabilmek, spekülasyonların önünü alabilmek için kavramsal bir çözümlemeye ihtiyaç vardır.

Yukarıda belirtilen amaç doğrultusunda bu çalışmanın kuramsal çerçevesinde algoritma kavramı Gilles Deleuze ve Felix Guattari'nin ürettiği soyut makine kavramı ile ilişkilendirilecek, ayrıca Deleuze'ün analizi doğrultusunda Michel Foucault'nun diyagram kavramı çözümlemede esas alınacak kavramlardan biri olacaktır. Kavramsal yaklaşım aynı zamanda ChatGPT adlı yapay zekâ aracına sorulan sorulardan elde edilen verilerin analiz edilmesi ile ilişkilendirilecektir.

Algoritma, Diyagram, Soyut Makine

Algoritma, sürecin yönetimi için üretilmiş yönergeler kümesidir. Üretim, dağıtım ve tüketimde belli iş akışları, bir topluluğun belirlenmiş bir amaç doğrultusunda organizasyonu, seri üretim veya gündelik rutinler gibi standartlaştırılmış işlemler veya esnek örgütlenmelerin şematik düzenlenmesi, süreç ifadesi için verilebilecek örneklerden bazılarıdır. Sürecin yönetimi ise akışları niceliksel birimlerle tanımlayıp işlemsel hale getirmekle gerçekleşir. Algoritmaları tanımlamak yalnızca niceliksel veriler üzerinden işleyen akış şemalarına göre yapılandırılmış üretim süreçlerini değil aynı zamanda kültürel metinleri de yapısal düzeyde çözümlemeye olanak sağlar. Bu bağlamda Ian Bogost'a göre herhangi bir ortam sayısal bir konfigürasyon sistemi, birbirlerinden ayırık ancak kesişen birimlerin anlamlı bir dışavurumu/ifadesi olarak okunabilir (2006, 14). Bogost bu prosedürel ifade biçimlerini, birim işlemleri olarak adlandırmaktadır. Birim işlemi (*unit operations*) belirlenimci, aşamalı sistemler yerine ayırık, kopuk aksiyonlara öncelik tanıyan ve bu şekilde anlam ortaya çıkaran modlar olarak tanımlanır. Bu tanım yazılım teknolojileri, fizik ve sibernetik gibi farklı alanlarda kullanılır. İşlemler, seçenekleri yeni seçeneklere yönlendiren yönergelerle gerçekleştirilir. Yönergelerin sentagması teknik ya da dilsel, ancak her zaman uzlaşımalsal göstergelerden oluşur. Bu nedenle algoritmalar makinesel düzenekler ve toplumsal uzam arasında çalışır. Süreç her koşulda bir amaçla ilişkilendirilir. Bu da onu stratejik ve işlemsel kılar. Amaç, bir metanın üretimi, dağıtımı ya da tüketimi, bir hastalığın tedavisi, bir eğitim programı, borsa endekslerinin hareketi ile ilişkili olabilir. Bu nedenle amaç nihai bir durumdan çok kendini izleyen yeni süreçlere devredilen bir öğe olarak anlaşılmalıdır. O halde algoritmalar insan-makine ilişkisinde merkezi

bir yer işgal ediyor olmalıdır. İnsan-makine ilişkisi üzerine düşünüm insanın basit aletlerle kurduğu ilişkiye kadar uzansa da bu konudaki gelişmeler ve çalışmaların kapitalist üretim ilişkilerinin yoğunlaştığı zaman ve bölgelerde eş zamanlı bir artış gösterdiğini biliyoruz. Marx'ın (2011) *Kapital*'de evde iş sisteminden atölyelere, manifaktürden fabrikaya giden süreçlerde iş bölümü denetim ve vasıfsızlaştırma uygulamalarına maruz bırakılan canlı emeğin makineler ve beraberinde gelen otomasyon süreçleri karşısındaki konumuna yönelik derinlemesine analizleri, söz konusu artışa önemli bir örnektir. İnsanın makine karşısında, onu bir alet olarak tanımlayıp becerilerini uygulayan bir kullanıcı olmaktan çıkıp edilgin bir operatöre, daha büyük bir makinesel düzeneğin parçası haline gelişi Marx'ın önemli vurgularından biri olmuştur. Bunun yanında bu ilişkinin yalnızca fabrika çatısı altında değil toplumsal bir canlı olan insanın başka türden etkinliklerini de kapsadığını eklemek gerekir. Bu da bizi insan toplulukları üzerinde işleyen kuvvetler ile algoritmik düzenekler arasında hangi olası bağlantıların olduğu sorusuna götürür. Tarihsel süreç içinde sınai üretim paradigmaları söz konusu olduğunda akla gelen ilk cevap Taylorcu yönetimsellik ilkeleridir. Frederick Winslow Taylor tarafından *Bilimsel Yönetim İlkeleri* adlı çalışmada açıklanan bu yaklaşım dört başlık altında sıralanır: işin her bir unsuru için eski kuralların yerini alan bir bilim geliştirmek, işçinin kendisini eğitmesi yerine bilimsel olarak seçip eğitmek ve geliştirmek, bilimsel ilkelerin uygulanmasını sağlamak için iş birliği yapmak, yönetim ve işçiler arasında iş bölümü yapmak (2006, 36-37). Literatüre Taylorizm olarak geçen bu uygulamalar; bilimsellik, iş birliği, iş bölümü gibi bir terminoloji yardımı ile üretim sürecini çalışma zamanı, emeğin vasfı, işçinin hangi eylemi nasıl ve sürede yapacağı gibi konularda yönetimin planlama ve organizasyonu içinde kesin talimatlar ve yönergelerle belirlenmiş olur. Bu nedenle Taylorizm bilimsel yöntemleri giderek daha fazla karmaşık hale gelen emeğin üzerindeki denetim meselesine uygulamayı amaçlar (Braverman 2008, 106).

Harry Braverman'ın yorumunda emek üzerindeki denetime yapılan vurgu önemlidir. Braverman'a göre Taylorizm, işçinin emek sürecinin kesinleşmiş biçimler altında yürütülmesini dayatan bir uygulamalar bütünüdür (2008, 109). Üretimi standartlaştırmak ve kitleleşleştirmek amacıyla süreci adım adım parçalarına bölen, her bir parçayı eylem ve süre parametreleri ile işlemselleştiren Taylorizmi algoritmik bir düzenleme olarak tanımlamakta hiçbir sakınca yoktur. Ancak bu tanımın toplumsal uzam söz konusu olduğunda çözümleyici bir perspektif geliştirmek için yeterli olmadığını da eklemek gerekir. Bu nedenle yalnızca fabrika ve ofis değil diğer

kurumsal örgütlenmeleri de kapsayan bir analizden yardım almaya ihtiyaç vardır. Bu türden bir ihtiyacı karşılama amacıyla disiplin toplumları üzerine derinlemesine çalışmaları ile bilinen Michel Foucault'nun kavramlarından yararlanacağız.

Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*'nda (2000) keşfettiği ve ilk olarak bir cezaevi mimarisi olarak tasarlanmış olan panoptikonu “diyagram” olarak tanımlamıştı. Bu mimari, ortadaki gözetleme kulesinde bulunan bir gardiyanın kendisini çevreleyen mahkûm hücrelerini görülmeden gözetleyebilmesini sağlıyor, kuledeki gardiyanı hiçbir zaman göremeyen mahkûm ise sürekli gözetlendiğini varsaymak zorunda kalıyordu: “Panopticon'u düşsel bir yapı olarak anlamamak gerekir: o, ideal biçime getirilmiş olan bir iktidar mekanizmasının diyagramıdır” (Foucault 2000, 302-303). Bu bağlamda Foucault, panoptik modeli engeller ve dirençlerden arınmış bir mimari-optik sistem, fiili olarak bir siyasal teknoloji olarak tanımlar. Bu nedenle panoptikon durağan bir mimariden çok makinesel bir düzendir. Bunun sebebi ise Foucault'nun da belirttiği gibi disiplinin icrasının bir makinesel düzenek gerektirmesidir. Bu düzeneğin asli amacının hiçbir zaman gözetleme olmadığını vurgulamak gerekir. İşlemsel süreç gözetleme olabilir ancak amaç ya da sonuç denetimdir. Gözetlemenin sürekliliğini düşünmek zorunda kalan mahkûm kendi kendini denetleyecektir. Bu nedenle Deleuze, Foucault'nun analizinden hareketle panoptikonun amacını bir insan topluluğuna “davranış dayatmak” olduğunu söyler (2013, 53). Bu noktada diyagram tanımlamasının ikincil işlevi ortaya çıkar. Diyagramatik düzenleme cezaevi ile sınırlı kalmaz, daha çok cezaevinin diğer kurumlar için bir analogi oluşturmasını sağlayan modelleri tesis eder. Buradaki diyagramatik düzenleme insan toplulukları üzerinde belli iktidar ilişkilerini tesis etme yönünde bir tasarlama edimini devreye sokar. Foucault'nun okul, fabrika, hastane, hapishane, tımarhane ve kışlayı disiplin toplumlarının oluşturucu kurumları olarak tanımlamasının sebebi de budur. Bu kurumlar arasındaki benzerliklerin sebebi ise her birinin kendi içinde analitik olarak örgütlenmesini sağlayan ortak bir diyagramatik işlemten uyarlanıyor olmasıdır.

Deleuze, Foucault'nun çözümlemesi ve öne sürdüğü diyagram kavramı üzerinde etraflıca durarak panoptisizmin soyut formülü olarak tanımladığı diyagramın her zaman biçimlenmemiş ve organize olmamış madde ile kesinleşmemiş ve formalize olmamış işlevlerle ilgili olduğunu belirtir (2013, 34). Söz konusu maddeler ve işlevler ayrılmaz biçimde birbirine bağlıdır. Deleuze burada informal boyut olarak nitelediği diyagramı daha önce Guattari

ile geliştirdikleri kavram olan soyut makine ile ilişkilendirir: “Diyagram artık sessel ya da görsel bir arşiv değil, bütün toplumsal alanı kateden bir kartografi, bir haritadır. Bu bir soyut makinedir” (2013, 54). Soyut makine, esasen Deleuze’ün Guattari ile *Bin Yayla* (1998) adlı kitaplarında geliştirdiği bir kavramdır. Deleuze ve Guattari’ye göre soyut makine, organsız beden olarak gördükleri yeryüzünün katmanlarının içinde çalışır. “Diyagramatik ya da soyut makine bir gerçekliği temsil etme işlevi görmez, daha çok, henüz oluşan, yeni tür bir gerçek inşa eder” (1988, 142). Ancak tüm felsefi kavramlar gibi soyut makine de yeryurt ve zaman dışıdır ya da Deleuze’den alıntıyla konuşursak her diyagram uzay-zamansal bir çokluktur (2013, 54). Soyut makine özelinde Deleuze (2013) bu durumu net bir şekilde ortaya koyar; ilkel toplumlar dahil tüm toplumların soyut makineleri vardır. Cezaevleri gibi panoptik aygıtlar özelinde soyut makine kavramı daha iyi anlaşılır bir hal alır. Deleuze soyut makinenin somut düzenekler üzerinde yapılan bir haritalama işlemi olduğunu, soyut makine ile somut düzeneklerin iki kutup oluşturarak sürekli birinden diğerine geçildiğini sıklıkla vurgular (2013, 60). Panoptikonun mucidi Jeremy Bentham, kardeşi ile mektuplaşmalarında bir haritalama yapar, bir diyagram bir soyut makine oluşturur. Somut düzenek olan cezaevi makinesi üzerinde işleyen bu soyut makine bu nedenle diğer makinelere, okula, fabrikaya, tımarhaneye, kışlaya uyarlanabilir kılınır. Bu nedenle Foucault askeri kampların analizinde de diyagram terimini kullanır: “Kamp, genel bir görülebilirlik etkisiyle hareket eden bir iktidarın diyagramıdır” (1992, 215). Haritalamalar, biri diğerinin üzerinde uygulanacak şekilde sürekli yapılır. Fabrikadaki ve ofisteki panoptik soyut makine Taylorcu soyut makine ile üst üste çalışır. Çağdaş işyerlerinin parmak izleri, kimlik kartları, kapalı devre gözetleme sistemleri iş yönetim yazılımlarının algoritmaları ile entegre edilir. Disiplin toplumlarının analogik modeli olan panoptik cezaevinin diyagramı tekil örnek değildir. Aynı zamanda Sennett’in Weber tarafından “demir kafes” olarak tanımlanan piramit biçimli bürokratik hiyerarşik modeli, farklı kurumlara uygulanan ve somut düzenekler üzerinde işleyen diğer soyut makinedir. Ancak Sennett (2009) demir kafesin kırılğan çıktığını, kurumların piramit modelini terk etmekte olduğunu belirtir. Tam da bu aşamada gerekli olan, demir kafesin yerini alan soyut makineleri tanımlamaktır. Sennett (2009) yönetimin merkezileştiği, ağ biçimli, üretim adacıklarından oluşan modüler ve yatay modeli tanımlarken aynı zamanda bir soyut makine ortaya koyar. Bu yeni soyut makine Deleuze’ün (1992), Foucault’nun disiplin toplumları çözümlemesinden yola çıkarak tanımladığı yeni toplumsal formasyona, denetim toplumlarına aittir. Foucault’nun disiplin

toplumlarından uzaklaştıldığını ilk gören düşünür olduğunu vurgulayan Deleuze, toplumu okul, fabrika, cezaevi, hastane, kışla, tımarhane gibi kurumlara kapatan ve içeride analitik olarak örgütlediği mekânlarda, bedenler üzerinde anatomopolitik iktidar dispozitiflerini uygulayan disiplinlerden; kapatmadan veya daha az kapatarak yöneten, başka bir deyişle yeni soyut makineleri harekete geçiren kuvvetleri ve bu kuvvetlerin ortaya koyduğu formasyonları vurgular. Burada yeni model ne cezaevi ne de fabrikadır. Şirket ve şirketin biçimi, işleyişi, aklı, diğer modellere de uyarlanacak olan soyut makinesi egemen olandır. Bu noktada Hardt ve Negri'nin üretim paradigmalarındaki dönüşüm üzerine vurgusu da önemlidir. Sanayi dönemi, tarımsal üretim de dahil olmak üzere her türlü üretimde sınai paradigmaların uygulanmasına sebep olmuştur. Günümüz denetim toplumlarında egemen paradigmalar enformatik hale gelirken tarımsal ve sınai üretimler de finans ve hizmet alanlarında olduğu gibi enformasyon üretimi, dolaşımı ve tüketimi dolayımı ile gerçekleşmektedir (Hardt ve Negri 2001, 298). Böylece şirket, yönetimin kademeleştiği, piramit biçimli bürokratik hiyerarşik diyagramdan yönetimin merkezileştiği ağ biçimli, üretim adacıklarından oluşan proje bazlı diyagrama geçer. İnovasyon rejimlerine tabi olan şirket aynı malların seri üretiminden yenilik biçiminde tanımladığı ya da yeni sürümlerle sürekli güncellediği ürün odaklı anlayışa geçerken süreç olarak tanımladığı iş akışının yönetimini enformasyon üretimi, dolaşımı ve düzenlemesini devreye sokarak gerçekleştirir. Çalışanların da tüm etkinliklerinin dahil edildiği bu süreçler artık panoptik değil Mark Poster'ın (1990, 93) "süperpanoptik" adını verdiği, kuleye, hücrelere, gardiyana ihtiyaç duymayan bilgisayarlar, mikroçipler, kapalı devre kameralar, kimlik tanıma sistemleri, iş yönetim yazılımları tarafından enformasyonel olarak gerçekleşir. Sürekli kurulup bozulan takımlarla, proje bazlı çalışan üretim adacıkları ile fabrikalar da şirketlerin birer modülü haline gelirken çalışanlar kendilerini Deleuze'ün (1992) "yarı kararlılık" (meta stabilite) olarak tanımladığı durumlar içinde bulur. Şirketi oluşturan soyut makineler bu nedenle algoritmiktir. Tam da bu bağlamda algoritma, diyagram ve soyut makinenin aynı işlemsel sürece denk düştüğünü görmek önemlidir. Bu nedenle gerçekleşmekte olan paradigmatic ve kurumsal dönüşüm içinde günümüzün soyut makinelerinin ne olduğu sorusunun güçlü cevaplarından biri algoritmalarıdır. Algoritmalar enformatik sistemler, bilgisayarlar, mikroçip donanımları, finans hareketleri, iş yönetim sistemleri, denetim pratikleri üzerinde işler. Algoritmalar birer kartograf, sürekli üst üste çizilen birer haritadır.

Neoliberal Akıl

Birbiriyle ilişkili iki nedenle araştırmanın kuramsal bölümünde neoliberalizm üzerine tartışmaya değinme ihtiyacı duyulmuştur. İlk neden, göreceğimiz gibi neoliberalizmle araştırmabulguları arasında dolaysız bir ilişkinin ortaya çıkmış olmasıdır. İkinci neden ise denetim toplumları savı ile neoliberal yönetimsellik arasında dolaysız bir ilişkinin bulunmasıdır. Yaygın olarak eleştirel ekonomi politik literatür tarafından devletin ve iktisadi alanın aktörlerinin politikaları üzerinden tartışılan neoliberalizm, daha fazlasına işaret eder. İlk olarak 1970’lerde Şili’de bir iktisadi politika olarak uygulanmış, ardından 1980’lerden itibaren Türkiye’yi de dahil edecek biçimde Batı ve küresel güneyin birçok ülkesinde uygulanmaya başlanmış olan neoliberal programlar, finansallaşma, deregülasyon, borçlandırma politikaları gibi uygulamalarla tanımlansa da bu konudaki hedefler daha geniş bir uzama hitap eder. Bu nedenle Pierre Bourdieu (2009) neoliberalizmi kolektivizm karşıtı saf bir piyasa mantığının her alanda yaygınlaşması olarak tanımlamıştır. Michel Foucault da bu tanıma uygun biçimde neoliberalizmin amacının “politik iktidarın genel icrasının piyasa ekonomisinin ilkelerine nasıl adapte edileceği” (2015, 111) olduğunu söyler. Bu amaca göre neoliberal yönetimselliğin egemenliğindeki devlet, liberalizmden farklı olarak piyasa ekonomisine bir şirket mantığı güderek, bir şirket aklı ile müdahil olmalıdır. Şüphesiz söz konusu şirket aklı, devlet ve benzeri kurumlarla sınırlı değildir. Kamusal olan her şeye savaş açan neoliberalizm, piyasa ekonomisini benimsemiş bir toplum, başka bir deyişle irili ufaklı şirketler ve şirket şahıslardan oluşmuş bir toplum idealindedir. Bu bağlamda Foucault asıl amacı “yaratılmak istenen *homo economicus* mübadele, alışveriş, tüketim insanı değil; şirket girişim ve üretim insanıdır” (2015, 128) olarak saptar. Bu nedenle Pierre Dardot ve Christian Laval’in (2012) isabetli ifadesi ile neoliberalizm dünyanın yeni aklıdır. Bu akıl idealini yeni *homo economicus* üretme amacı ile ilişkilendirerek oluşturur. Foucault bu yeni *homo economicus* modelinin marka birey öznelliğini normatif hale getirme amacında olduğu görüşündedir. Burada Foucault klasik *homo economicus* ile yeni *homo economicus* arasında bir ayrıma gider. Liberal yönetimselliğin klasik *homo economicus* öznesi ihtiyaçları doğrultusunda hareket eden bir mübadele insanı iken neoliberalizmin ürettiği yeni *homo economicus* girişimci şirket-şahıs, kendisinin şirkettir (2015, 190). Ancak bu öznellik idealinin kapsamı ekonomik uzamla sınırlı değildir ya da Wendy Brown’ın ifadesi ile yaşamın tüm alanlarını ekonomikleştiren bir akıl tipi devrededir (2018, 17). Brown bu akıl biçiminin “hayatının tüm alanlarında kendi portföy değerini arttırmak” (2018, 41) olan özne üretme amacını taşıdığını aktarır. Gündelik

yaşam pratikleri, aile, arkadaşlıklar, boş zaman etkinlikleri, sosyal medya görünümleri, beslenme tarzları, sportif tüketimler, beden ve onun sunumuna dair tercihler gibi birçok alan, kendisini bir girişimci şirket şahıs olarak tanımlaması beklenen özneliliğin stratejik aklının konuları haline getirilir. Böylece rekabet dinamiklerini ve saf bir piyasa mantığını benimseyerek yaşamını şekillendiren bireyci insan tipi normatif özne olarak tanımlanır. Söz konusu norm, çalışma hayatının her boyutunda bir pratik edim olarak uygulanırken aynı zamanda medya, sosyal medya, popüler kültür ürünleri dolayımı ile retorik olarak söylemsel dolaşıma sokulur. Pratik edimler işe alınma süreçlerinden çalışma hayatının her alanına uygulanırken söylemsel dolaşımlar başarı peşinde koşmak, hep daha iyisini istemek, inovasyonlara açık olmak, elindeki ile yetinmemek, rekabet halinde olmak, hedefler koyup peşine düşmek, performansı artırmak gibi “mottoları” içerir.

Araştırma Tasarımı: Problem, Literatür, Örneklem

Günümüz algoritmalarının hangi kuvvet ilişkilerini yeniden ürettiği, hangi iktidar dispozitiflerine angaje olduğu sorusu bu aşamada önem kazanmaktadır. Bu soru aynı zamanda bu çalışmanın araştırma problemi için de bir başlangıç ögesi oluşturacaktır. Algoritmalar tarafından yönlendirilen yapay zekâ yazılımları hangi söylemi üretir ve bu söylem hangi politik-ideolojik bağlama dâhildir?

İlgili Literatür

Yapılan literatür taramasında ağırlıklı olarak yapay zekâ yazılımlarının farklı sektör ve disiplinlerdeki kullanımları ile bu yazılımlar hakkında toplulukların profesyonellerin meslek gruplarının görüşlerine yer verilen çalışmalara rastlanmıştır. Eleştirel söylem çalışmaları ve yapay zekâ hakkında çalışmalara bakıldığında LaMDA adlı dil modeli ile yapılan bir görüşme hakkında bir söylem araştırması bulunmuş ancak söz konusu görüşme üretici şirket Google tarafından yalanlandığı ve cevaplar insan müdahalesini düşündürecek derecede şaibeli olduğu için bu çalışmanın literatürüne dâhil edilmemiştir. Bir diğer çalışma ise yapay zekâ tarafından üretilen görüntülerin eleştirel söylem çözümlemesi üzerinedir. Bu çalışmada, yapay zekâ ile üretilen görüntülerin demanslı yalnız bireyi vurgulamak gibi belirli görsel kalıpları kullandığını ve sendromla ilişkili mevcut önyargıları yeniden ürettiğini bulgulamıştır (Putland vd. 2023). Dil modellerine doğrudan bir söylem çalışmasının akademik literatürde yer bulmaması dikkat çekicidir. Çünkü yapay zekâ ile

gerçekleştirilen herhangi bir sohbet, söylem üzerine kurulur. Bu yazılımlar doğrudan bir söylem üretir, yeniden üretir ya da modeller. Literatürdeki bu eksikliğe katkısı bu araştırmanın önemini artırmaktadır. Ancak elbette dil modeli özelinde makine tarafından otomasyon süreçleri içinde üretildiği için üretilen söylemin açıklanmaya ihtiyacı vardır. Ferdinand de Saussure'un geliştirdiği dil temelli göstergebilim anlayışı, 20. yüzyılın yapısalcı ve postyapısalcı düşünce gelenekleri üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Anlamın, nesnelerle doğrudan ilişkili olmadığı; aksine, göstergeler arasındaki farklara dayalı olarak kurulduğu yönündeki bu yaklaşım, özellikle edebiyat, sinema ve felsefe gibi alanlarda söylem kavramının yeniden düşünülmesini sağlamıştır. Örneğin, film kuramlarında bütünlüklü ve kapsayıcı bir meta teorinin olanaksızlığının fark edilmesi, filmlerin ideolojik metinler olarak ele alınmasına imkân tanıyan postyapısalcı yaklaşımların gelişmesine zemin hazırlamıştır (Hayward 2006, 413). Jacques Derrida'nın (1976) ortaya koyduğu yapı söküm kuramı, *auteur* kavramını ve söylem birliğine dayalı yorumlama biçimlerini sorgulayarak metin merkezli çözümlemelere yeni bir perspektif kazandırmıştır. Bu bağlamda, eser sahipliği meselesini yeniden ele alan bazı araştırmacılar, yapay zekâ algoritmaları tarafından üretilen metinlerin sahipliğini bireysel bir yaratıcıya atfetmek yerine bu üretimi insan ve makine arasında teknoloji aracılığıyla gerçekleşen kolektif bir süreç olarak değerlendirirken söz konusu süreç yazarlığın tarihsel olarak değiştiğini, yazarın ise kültürel ve kurumsal yapılara bağlı olarak adaptasyona uğradığını gösterir (Gürsoy ve Şavk, 2024). Foucault'ya (2011) göre de söylemler yalnızca bilgi alanlarını yapılandıran söylemsel pratikler olarak değil aynı zamanda iktidar ilişkilerinin sürekliliğini sağlayan ve onları yeniden kuran mekanizmalar olarak tanımlanır. Bu araştırma da benzer biçimde yapay zekâ dil modelini anlam ve söylem üreten bir algoritma olarak konumlandırır.

Araştırma Evreni, Örneklem, Eleştirel Söylem Çalışması

Algoritmalar, en belirgin ifadesini önce bilgi işlem süreçlerinde ve bilgisayar yazılımlarında, ardından birer otomasyon teknolojisi olarak tanımlanması gereken yapay zekâ programlarında bulduğu için bu çalışmanın araştırma evreni yapay zekâ algoritmalarıdır. Yapay zekâ yazılımlarının birer otomasyon teknolojisi olarak tanımlanabilmesinin temel sebebi hem "otonom olarak çalışan sistemlere ve bu tür ortamların açıkça yapılandırılmasına odaklanan" (Goldberg 2012, 1) otomasyon kavramına hem de otomasyonun gelişim sürecine içkindir. Taylorcu iş bölümü ile çalışan fordist düzeneklerden canlı emeğin devre dışı bırakılarak robotlar tarafından çalıştırılan karanlık

fabrikalara giden süreçte, sürecin belli bölümlerinin mekanik düzeneklerle yürütülmesi anlamına gelen otomasyon kavramı için bilgisayar teknolojileri merkezi bir konumda olagelmıştır. “Elektronik alanında mikroişlemciler konusunda yaşanan ilerlemeler sayesinde, eskilerin otomasyon düşü/kâbusu hem kol emeğinde hem de bürokratik işçilikte bir gerçeklik haline gelmeye başladı” (Sennett 2009, 13). Çeşitli veri giriş ve çıktıları ile belirli komut dizgelerine belirli yanıtlar vermek amacı ile geliştirilmiş olan bilgisayar uygulamaları da bu bağlamda birer otomasyon teknolojisidir. Yapay zekâ yazılımları ise hem dil modeli hem de görsel işitsel üretim aşamalarında çeşitli veri kaynaklarını karmaşık algoritmaların belirlenmiş olan dizgeleri ve yönergeleri ile otonom olarak çalışan sistemler oldukları için sofistike birer otomasyon yazılımı olarak tanımlanabilir.

Yapay zekânın verdiği yanıtlardaki söylem inceleneceği için araştırma evreni animasyon ve tasarım yapan yapay zekâ programlarını dışarıda bırakarak dil modellerini kapsayacaktır. Bu nedenle araştırmada nitel yöntem benimsenmiş ve eleştirel söylem çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların tek başına bir yöntem değil bir araştırma programı olduğunu belirtmek gerekir (van Dijk 1995, 19). Metodolojiyi ve teoriyi birleştiren eleştirel söylem çalışmaları, anlamlandırma (*semiosis*) süreçlerini ele alarak metnin içerdiği iktidar ilişkilerini çözümlemeyi amaçlar. Söylemde ortaya çıkan ideoloji anlam üretimi ile gerçekleşirken anlamdaki ideolojik boyut, eleştirel söylem çalışması ile ortaya çıkarılır (van Dijk 1993, 254-255). van Dijk, eleştirel söylem çalışmalarının sosyal-iktidar istismarı ve eşitsizliğinin nasıl yürütüldüğünü, yeniden üretildiğini, meşrulaştırıldığını ve buna nasıl direnildiğini inceleyen söylem analitik araştırması olduğunu belirtir (2015, 466). Tahakkümün üretilmesinde söylemin rolüne odaklandığını belirten van Dijk’e göre bu üretim “yasalaştırma, temsil, meşrulaştırma, inkâr, hafifletme veya gizleme gibi farklı söylem ‘modlarını’ içerebilir” (1993, 249-250). Eleştirel söylem çalışmasının seçilmesinin bir diğer sebebi ise dil modellerinin ürettikleri söylemin bir anlamlandırma süreci olarak ele alınabileceği, böylece anlamın üretildiği bu alandaki toplumsal çerçeve ve sosyal pratiklere dair iktidar ilişkilerini çözümleme olanağı bulunabileceğidir.

Eleştirel söylem çalışmaları fotoğraf ve film analizi gibi örnekleri de ele alarak çok modlu uygulansa da yaygın olarak metinlere odaklanır. Metinler söz konusu olduğunda ise van Dijk’ın makro-mikro modelinden yararlanılabilir. Makro yapılar söylemi bir bütün şeklinde ele alarak güç, egemenlik, eşitsizlik gibi terimler üzerinden çözümlemekte kullanılır. Şematik yapı metinde

başlıklar ve alt başlıklar, özetler, varsa yorumlar, söz dizimleri gibi biçimsel kategorileri ele alır. Mikro yapılar ise dil kullanımı, söylem, sözlü etkileşim ve iletişimi içerir (van Dijk 2015, 468). Metnin soru cevap şeklinde üretildiği ChatGPT-4 özelinde cevapların genellikle maddeler halinde sıralanması ve cevabın ardından bazı soruların önerilmesi dışında bir şematik yapıya rastlanmaz. Göreceğimiz gibi makro yapılar ağırlıklı olarak neoliberalizm ile ilişkili iken mikro yapılar ise eleştirel söylem çalışmalarına uyacak biçimde makro yapıların girdilerini oluşturmuştur. Bu yapıların neoliberalizm ile ilişkisi çözümlemenin tahakküm söylemleri içinde ele alınabileceğini gösterir. Bu noktada makro-mikro yapılar üzerine çalışmanın da bir yöntem oluşturmadığını belirtmek gerekir. van Dijk'a göre dilbilimsel analiz, söz ve iletişimsel edimlerin analizi, retorik analiz, etkileşimli konuşma analizi ve göstergebilimsel analiz eleştirel söylem çalışmalarının başvurabileceği yöntemlerden bazılarıdır (van Dijk 2008, 2-3). Çalışma kapsamında incelenen dil modeli ile yapılan görüşme yazılım ve algoritmalar tarafından bir konuşma biçiminde yapılandırılır. Söz konusu konuşma yüz yüze görüşme tekniklerinde olduğu gibi yarı-yapılandırılmıştır ve dil modelinin önerdiği bazı sorular dikkate alınarak konuşmaya dâhil edilmiştir. Bu nedenle yapılan görüşmenin etkileşimli konuşma olduğu ve analizin buna göre yapıldığı söylenebilir. Buradaki fark insanlar arası konuşmanın yerini insan-makine etkileşiminin almış olmasıdır. Bu nedenle yapay zekâ tarafından üretilen söylemler sözdizimi, zamirler, sözlük, metaforlar, öykü anlatımı ve konuşma gibi tahakküm söylemlerini oluşturan öğeler (van Dijk 2015) dikkate alınarak çözümlenmiştir.

OpenAI tarafından geliştirilen ChatGPT-4, 2024 yılı itibarıyla en çok kullanılan dil modellerinden biri olduğu için araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Bu modele manipüle edici ve yönlendirici olmaması amacıyla kapsamı geniş sorular sorulmuş, soruların ekonomi-politikle ilgili olarak anaakım ve eleştirel yaklaşımların görüş ayrılığı yaşadığı ve farklı paradigmalara açıklama getirdiği konularla ilgili olmasına özen gösterilmiştir. Bunun yanında topluluk üyelerinin bireysel yaşamlarını ilgilendiren ve bu tür konular hakkında öneriler talep eden sorular da dil modeline yöneltmiştir. Bu nedenle sorular yoksulluğun ve işsizliğin sebepleri, yeni mezun bir gencin yaşamı hakkında öneriler, kendisini kayıp ve amaçsız hisseden birine öneriler, sosyal medya kullanımı gibi konular üzerine yoğunlaşmıştır. Bunun yanında söz konusu soruları cevaplayan ChatGPT, cevabının ardından çeşitli sorular da önermiş, öneriler de dikkate alınmıştır. Daha geniş bir enformasyon havuzuna erişim amacıyla sorular İngilizce sorulmuştur. Bu çerçevede içinde

soru önerileri ile ChatGPT-4 dil modeline toplam 25 adet soru sorulmuş, yüz yüze görüşme tekniğinde uygulandığı gibi cevapların birbirine benzemeye başlamasıyla sorular sonlandırılmış, benzerlikler nedeniyle 20 adet soru çözümlenmiştir. Sorular, soruların İngilizcesi ve dil modeli tarafından önerilen sorular aşağıdaki gibidir:

	Soru (TR)	Soru (ENG)	Açıklama
1	Yoksulluğun sebepleri nedir?	What are the causes of poverty?	
2	Yoksullukla mücadelede inovatif çözümler var mı?	Are there any innovative solutions to tackle poverty?	ChatGPT-4 tarafından önerildi.
3	İnovatif yoksulluk çözümlerinin başarı hikayelerinden bazıları nelerdir?	What are some success stories of innovative poverty solutions?	ChatGPT-4 tarafından önerildi.
4	Cevaplarından biri "sosyal girişimcilik". Detay verir misin?	One of your answer was "Social Entrepreneurship" can you give details?	
5	Bir ülkedeki işsizliğin sebepleri nelerdir?	What are the causes of unemployment in a country?	
6	Hükümetler işsizliği nasıl azaltabilir?	How can governments reduce unemployment?	ChatGPT-4 tarafından önerildi.
7	Lisans derecesini tamamlamış genç birini düşün, ona hayatı hakkında ne tavsiye verirdin?	Think of a young person who has completed his bachelor's degree, what advice would you give him about his life?	
8	Genç yaşta başlayan başarılı girişimcilere dair örnekler paylaşabilir misin?	Can you share examples of successful entrepreneurs who started young?	ChatGPT-4 tarafından önerildi.
9	Gençlere hayat hakkında ve neyin önemli olduğu hakkında tavsiyelerde bulun.	Give young people advice about life, give advice about what is important.	
10	Yaşam amaçlarını nasıl bulabilirler?	How can they find their life purpose?	ChatGPT-4 tarafından önerildi
11	Bir kişi için hayatın çeşitli yönlerini kapsayan çok yönlü bir haftalık plan yapar mısın?	Give me a well-rounded one-week plan that covers various aspects of life.	
12	Birisi hafta boyunca kariyer gelişimine odaklanmak isterse ne yapmalıdır?	What if someone wants to focus on career development during the week?	ChatGPT-4 tarafından önerildi.

13	Birisi kendini kaybolmuş ve yönünü kaybetmiş hissederse ne yapmalıdır?	What if someone feels lost and lacks direction?	
14	Sosyal medyayı nasıl sağlıklı ve etkili bir şekilde kullanabiliriz?	How to use social media in a healthy and effective way?	
15	LinkedIn uygulamasını profesyonel ağ oluşturmak için kullanmanın yararları nelerdir?	What are the benefits of using LinkedIn for professional networking?	ChatGPT-4 tarafından önerildi.
16	Cevaplarında girişimcilik terimini sık kullanıyorsun. Bu o kadar önemli bir mesele mi?	So, You often use the term entrepreneurship in your answers. Is it such an important issue?	
17	Yeni bir şehre taşındım. Kimseyi tanımıyorum. Kendimi yaklaşık bir yıl finanse edecek kadar param var. Geleceğim için ne yapacağıma dair kapsamlı bir plan yap.	I just moved to a city. I do not know anybody. I have enough money to finance myself for about a year. Make a comprehensive plan for me about what I will do for my future.	
18	Finansal planlama, iş arama ve sosyal ağ oluşturma hakkında daha fazla ayrıntı ver.	Give more details for financial planning, job search and building social network	
19	Bu planlamayı yaptıktan sonra tatmin olmak istiyorum. Başka önerilerin var mı?	I want to feel satisfied after doing this planning. Do you have any more suggestions?	
20	İdeal bireyi nasıl tanımlarsın?	How would you define the ideal individual?	

Tablo 1: Yapay zekâya yöneltilen sorular

Bulgular

İlk soru “Yoksulluğun sebepleri nedir?” (*What are the causes of poverty?*) biçimindedir. ChatGPT-4 soruya verdiği cevabın ardından şu soruları önermiştir: “Yoksullukla mücadelede inovatif çözümler var mı?” (*Are there any innovative solutions to tackle poverty?*) ve “İnovatif yoksulluk çözümlerinin başarı hikayelerinden bazıları nelerdir?” (*What are some success stories of innovative poverty solutions?*). Modelin verdiği cevaplar, sınırlı eğitim fırsatları, eşitsizlik ve sistematik dışlama, mülkiyet sahipliğinin olmaması, kredilere sınırlı erişim, sağlık krizleri ve pandemiler, iklim değişikliği ve çevresel bozulma biçimindedir. Detaylı cevabında ise sınırlı eğitimi fırsat ile ilişkilendiren ChatGPT-4, etnik azınlıkların, kadınların, kastların, engellilerin

fırsat ve kurumlardan dışlandıklarını belirtir. Modelin mülkiyet ile ilgili cevabına verdiği ayrıntı şöyledir: “Yoksul haneler, uzun vadeli finansal istikrarlarını etkileyen mülk sahipliğine yatırım yapmakta zorlanır. Mülk sahipliği, servet birikimi ve ekonomik güvenlik için bir temel sağlar.”

Bu cevaplarda önemli olan bu dil modelinin yoksulluğu kapitalist üretim ilişkilerinin sebep olduğu koşullarla ilişkilendirmek yerine fırsat eşitsizliği, dışlanma ve mülk sahipliğinde zorlanma gibi etkenlere bağlamasıdır. Buna karşın eleştirel yaklaşım çağdaş kapitalizmin sermayenin genel formülü gereği yoksulluk üretmeden zenginlik üretemeyeceğini vurgular. Buna göre kendisi üretken olmayan ancak üretimi kendisine mal edebilen sermaye, Marx’ın (2011) belirttiği gibi satın aldığı emek gücünü tüketerek artı-değer elde ederken emek süreci ve zamanı üzerinde bir boyunduruk ilişkisi kurarak büyür. Bu nedenle bu türden bir büyüme emek gücü sahibi üzerinde bir sömürü ilişkisi kurar. Ancak dil modelinin yanıtı bu ilişkiyi görünmez kılan egemen paradigma ile uyumludur. Buna karşın ChatGPT-4 yoksulluğun, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması, marjinal grupların dışlanmasının engellenmesi ve mülkiyet edinmenin kolaylaştırılması halinde azaltılabileceği yönündeki bilindik liberal söylemi yeniden üretir. Bu aynı zamanda refah devleti modelinin söylemidir. Bunun yanında ChatGPT-4’ün önerdiği soru daha çok neoliberalizmle ilişkilidir.

Yoksulluğun sebepleri üzerine önerilen soru “Yoksullukla mücadelede inovatif çözümler var mı?” (*Are there any innovative solutions to tackle poverty?*) biçimindedir. Burada ChatGPT-4 evrensel temel gelir, mikrofinans ve mikrokredi, sosyal girişimcilik, dijital finansal kapsayıcılık, beceri eğitimi ve iş yerleştirme ile topluluk tabanlı çözümler yanıtlarını vermiştir. Evrensel temel gelir, yoksulluğun yol açtığı daha büyük sorunları engellemek adına refah modeli olarak kullanılmaktadır. Bunun yanında mikrofinans ve mikrokreditinin düşük gelirli bireylere krediler sunarak işletme kurmalarını sağladığını yazan ChatGPT-4, bu uygulamaların girişimciliği ve kendine yetmeyi teşvik ederek yoksulluk döngüsünü kırmaya yardımcı olduğunu belirtir. Benzer şekilde sosyal girişimcilik de yenilikçi iş modelleri ile olumlu sosyal etki yaratırken dijital finansal kapsayıcılık, finansal erişimi iyileştirebilir. Bu yanıtın neoliberalizm ile dolaysız ilişkisini görmek önemlidir. Daha önce de tartışıldığı gibi yeni *homo economicus* ideali girişimci şirket-şahıs özneliği üretme üzerine kuruludur. Ayrıca finansal kapsayıcılık ve kredi modelleri, piyasa modellerini genişletme ve borcun sürekliliği politikasını yaygınlaştırma amacındaki neoliberal uygulamalardır (Soederberg 2016).

Beceri eğitimi cevabının ayrıntısında “pazarlanabilir beceri” vurgusu da yeni *homo economicus* üretme amacındaki neoliberal akılla ilişkilidir. Topluluk tabanlı çözümler, kooperatifleri ve kolektivizmi önerdiği için ilk bakışta rekabet dinamiklerinden uzak bir cevap gibi görünse de bu çözüm bir inovasyon ve girişimcilik fikri içinden ele alındığı için sistem içi kalmaya devam edecektir.

ChatGPT-4’ün bu konuyla ilgili önerdiği diğer soru ise “İnovatif yoksulluk çözümlerinin başarı hikayelerinden bazıları nelerdir?” (*What are some success stories of innovative poverty solutions?*) sorusudur. Cevaptan önce önerilen sorudaki “inovasyon” ve “çözüm” ifadelerinin bir önemi vardır. Fordizmin tarihsel krizinin ve seri üretim yerine “ürün” odaklı fordizm sonrası dönem aynı zamanda “inovasyon rejimleri” olarak tanımlanır. Bu rejimleri fordizmin krizinin ardından gelen süreçlerle ilişkilendiren Bob Jessop inovasyonların öncelendiği yeni rejimlerin post fordist olarak tanımlanabileceği görüşündedir (Jessop 1996, 170). İnovasyon, aynı zamanda sanayi döneminin fabrikasının yerini alan şirket modelinin başlıca rejimidir. Yapay zekânın verdiği örnekler ise yoksullar için genişleyen ayakkabı, iyot eksikliği hapı, kol gücüyle hareket eden el pedallı tekerlekli sandalye ve küçük çiftçiye süt bidonudur. Yoksulların yaşadığı sorunlara çözüm amacının benimsendiği bu projelerin hiçbirinin yoksulluk adını alan sorunu ortadan kaldırmaya yönelik bir diyagramdan türemediğini vurgulamak gerekir.

Önerdiği soruların içinde verdiği cevaplardan biri sosyal girişimcilik olduğu için ChatGPT-4’e bu konu hakkında detaylı bilgi sorulmuştur: “Cevaplarından biri ‘sosyal girişimcilik’. Detay verir misin?” (*One of your answer was “Social Entrepreneurship” can you give details?*). Sosyal girişimciliğin, bireylerin, grupların veya yeni kurulan şirketlerin sosyal, kültürel veya çevresel sorunlara çözümler geliştirdiği, finanse ettiği ve uyguladığı bir yaklaşım olduğunu yazan ChatGPT-4, bu konuyu yenilikçi iş girişimleri yaratmak, kâr maksimizasyonu yerine etkiye öncelik vermek, ekonomik kalkınma, eğitim, cinsiyet eşitliği, sağlık hizmeti, tarım, çevresel sürdürülebilirlik, yenilenebilir enerji ve toplum kalkınması gibi çeşitli alanlara odaklanmak maddeleri üzerinden tanımlar. Cevapta dikkat edilmesi gereken yenilikçi iş girişimleri, etkiye verilen önem, sürdürülebilirlik, kalkınma gibi ifadeler aynı zamanda çağdaş şirket aklının mottolarıdır.

Sorulan bir diğer soru “Bir ülkedeki işsizliğin sebepleri nelerdir?” sorusudur (*What are the causes of unemployment in a country?*). ChatGPT-4’ün

cevabındaki ana başlıklar, ekonomik dalgalanmalar, teknolojik ilerleme, küreselleşme, eğitim ve öğretime erişim eksikliği, ayrımcılık ve önyargı biçimindedir. Ekonomik dalgalanmalar konusundaki cevap, durgunluk dönemlerinde taleplerin düşmesi nedeniyle artan işsizlik ile açıklanır. Teknolojik ilerleme otomasyonun gereksiz kılacağı işlere yol açarken küreselleşme, artan küresel rekabet ile üretimin üçüncü dünya ülkelerine kaymasına sebep olur. Eğitim ve öğretime erişimde yetersizlik istihdam için gereken becerilerin gelişmesine engelken ayrımcılık ve önyargı, ırkçılık ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği başta olmak üzere belirli grupların istihdama ulaşmasını engeller. Bu söylemin çözümlemesi yapılırken eleştirel yaklaşımın istihdama dair görüşlerine yer açmak yararlıdır çünkü bu yaklaşım, işsizliği kapitalist üretim ilişkilerine içkin, yapısal bir sorun olarak ele alır. Sermayenin büyümesi için yalnızca artı değer değil artı nüfus, artı emek ya da Marx'ın (2011) yedek sanayi ordusu adını verdiği niceliğe de ihtiyaç duyulur. Bunun sebebi sermayenin emek gücü üzerindeki boyunduruğunu güçlendirme, emek ve sermaye arasındaki pazarlıkta gücün dengesini sermaye lehine bozma, emek pazarında sermayenin ihtiyaç duyduğu emek gücüne erişimi kolaylaştırma amaçlarıdır. Başka bir deyişle işsizlik, kapitalist ilişkiler tarafından üretilir. Buna karşın dil modeli ekonomiyi arz talep terimleri üzerinden tanımlayarak herhangi bir yapısal sebep ortaya koymaz.

Dil modeli, teknolojik ilerleme cevabındaki otomasyon ilişkisini bazı işlerin gereksiz hale gelebileceği ve çalışanların becerilerini uyarlamaları gerekliliği gerekçesi ile kurmuştur. Bu cevap esasen teknolojik gelişmelerin istihdamda gerilemelere yol açtığı yönündeki yaygın görüşü yeniden üretirken aynı zamanda teknolojiyi toplum üzerinde dönüştürücü etkileri olan bir aktör olarak gören düşünceye içkindir. Ancak bu düşünce, teknolojiyi siyasal rasyonaliteden bağımsız, kendi rasyonalitesine sahip bir aktör olarak tanımlar. Teknolojiye dair eleştirel yaklaşım ise bu görüşlerin teknolojik belirlenimcilik (determinizm) olarak görülmesi gerektiğini belirtir. Teknolojik belirlenimcilik, teknolojiyi kendisi dışında görünen tarihsel ve toplumsal kuvvetlerden bağımsız işleyen ve bunlar üzerinde yön verici bir kuvvet olarak görür (Karakaya 2023, 136). Otomasyon ve dijitalleşme ile gerçekleşen teknolojik ilerlemenin işsizlik üzerindeki etkileri savı ise istihdamın hem niceliği hem de vasıfsızlaşma üreten niteliğinin politika tarafından belirlendiği görüşünü gizler.

Eğitime yetersiz erişim savı da toplumsal uzamdaki kültürel sermaye sahibi sınıfların eğitimde ortaya koyduğu sınıfsal belirlenimden (Bourdieu

1995) haberdar olmayan, toplumsal uzamı sınıf kategorileri ile değil avantajlı-dezavantajlı kümelerine ayıran bir perspektiftir. Irkçılık, toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi ayrımcılıklar ise biyoiktidar dispozitiflerine içsel değil dışsal öğeler olarak anlaşılır.

İstihdamla ilgili soru üzerine ChatGPT-4 “Hükümetler işsizliği nasıl azaltabilir?” sorusunu önermiştir (*How can governments reduce unemployment?*). Cevaplar ise eğitim ve öğretime yatırım, girişimciliği teşvik, altyapı geliştirme, işgücü piyasası reformları, iş arayanlara destek, sektör çeşitlendirmesi ve hedefli programlar biçimindedir. Bu önerileri ile ChatGPT-4 bir kez daha girişimciliğe vurgu yapmıştır. Bunun yanında işgücü piyasası reformları önerisi hakkında verdiği detay özellikle önemlidir: “Esnek iş yasaları, işveren maliyetlerini ve idari yükleri azaltarak işe alımı teşvik edebilir. Ancak, işçi haklarını dengelemek esastır.” Sermayenin emek gücünü satın alıp onu tüketerek büyümesi ile işleyen bir sistemde işverenin maliyetini azaltmanın yolu, esnek iş yasaları adı altında güvence, toplu sözleşme, sendika, sigorta, kıdem tazminatı gibi konularda çalışanın aleyhine, çalışma saatlerinin ise işveren lehine düzenlenmesinden geçer. İşçi haklarının dengelenmesi sözündeki dengeleme kelimesinin önemi ise bu söylemin hakların korunması, uygulanması ya da yaygınlaşması gibi ifadelerin yerine kullanılıyor olmasıdır. Burada sermaye lehine süreçler önerilirken “denge” sözü ile çalışan haklarındaki gerilemenin gizlendiği bir retorik kullanılmaktadır.

ChatGPT-4 gibi dil modellerinin algoritmalarının manipüle edilmeye yatkın olduğu, bu modellerin yanlış bilgi verdikleri, kaynak uydurdıkları, sohbet ve tartışma esnasında öne sürdükleri bilgi ve görüşleri değiştirdikleri çeşitli çalışmalar tarafından sıklıkla dile getirilir (Zhou vd. 2023; Salvagno vd. 2023). Bu nedenle yönlendirici olmamaya çalışmak adına kapsamlı ve genelleştirilmiş soruların seçilmesine özen gösterilmiştir. “Lisans derecesini tamamlamış genç birini düşün, ona hayatı hakkında ne tavsiye verirdin?” (*Think of a young person who has completed his bachelor's degree, what advice would you give him about his life?*) sorusu da bu bağlamda yöneltilenlerden biridir. ChatGPT-4 dil modeli bu soruya staj, yüksek lisans, çalışmaya başlamak, boş yıl, gönüllü olmak, girişimcilik, sertifikalar ve yarı zamanlı iş önerilerinde bulunmuştur. Staj önerisine verilen detay ağ kurmayla, gönüllülük ise bağlantılar oluşturmayla ilişkilendirilmiş, boş yıl önerisinde keşfetmek, seyahat etmek veya gönüllü olmak için bir yıl izin almanın, yeniden şarj olmak ve yeni bakış açıları kazanmak için bir fırsat olduğu ve sertifikaların sektöre uygun olması gerektiği vurgulanmıştır. Girişimcilik önerisi için dikkat çeken

iki unsur vardır çünkü yukarıdaki sorunun ardından ChatGPT-4, “Genç yaşta başlayan başarılı girişimcilere dair örnekler paylaşabilir misin?” sorusunu önermiştir (*Can you share examples of successful entrepreneurs who started young?*). Soruya cevap olarak ise çocuk yaşta girişimde bulunup kokulu mum, siyah kızlar için aksesuarlar, geri dönüştürülebilir malzemeler gibi ürünler üretilen satanlar örnek olarak verilmiştir. Bunun yanında toplumsal cinsiyet meselesi nedeniyle lisans derecesini tamamlamış genç biri hakkındaki soru İngilizcede “*she*” zamiri ile de sorulmuş, cevapta belirgin bir fark olmadığı, ek olarak ağ oluşturma, sağlık, hobiler, ilişkiler ve uyum sağlama maddelerinin önerildiği görülmüştür. Tüm bu cevaplar yeni *homo economicus* özelliğinin bileşenlerini oluşturur. Yapay zekâ yazılımlarının toplumsal cinsiyet konusunda ayrımcılığı yeniden ürettiği bilinirken (Leavy 2018) konu girişimcilik olduğunda bu ayrımın silikleştiği görülmüştür. Sertifikalar ve ileri eğitim, bürokratik fabrikadan şirket modeline geçişte okulun yerini sürekli eğitimin alması ile ilişkilidir. Benzer biçimde seyahat, ağlar oluşturma, gönüllü olma, hobi edinme, uyum sağlama önerileri de söz konusu özelliklerin idealinin bileşenleridir.

Bir diğer soru “Gençlere hayat hakkında ve neyin önemli olduğu hakkında tavsiyelerde bulun” biçimindedir (*Give young people advice about life, give advice about what is important*). Sorunun sorulmasındaki amaç, verilecek olan cevabın hangi etik ilkelerle ilişkileneceği ve en ince ayrıntılarına kadar yaşamı yönetme ve denetleme amacındaki iktidar dispozitiflerinin hangi söylemsel formasyonunu görünür kılacağını görmektir. Alınan cevaplar ise kendini keşfetme, eğitim, ilişkiler, dayanıklılık, sağlık, amaç, finansal okuryazarlık, uyum sağlayabilirlik, nezaket ve tutkular başlıkları altındadır. ChatGPT-4, verdiği cevabın detaylarında öz farkındalığın anlamlı seçim için gerekli olduğunu belirtir. Eğitim ile ilgili cevapta sürekli öğrenmenin önemine vurgu yapar. Bu cevap önemlidir çünkü okulu sürekli eğitime, cezayı denetimli serbestlik ve ev hapsine, hastaneyi aile hekimliğine dönüştürmekte olan kurumsal dönüşümlerle ilgilidir (Deleuze 1992). Söz konusu dönüşümler, şirketi analogik model olarak tanımlayan neoliberal aklın egemenliğinde gerçekleşir. Finansal okuryazarlık ise hem tüm kurumların hem de toplumun her bir üyesinin piyasa ekonomisinin işleyişini benimsemesi idealine sahip olan neoliberal yönetimselliğin bilindik söylemlerinden biridir. Bu sorunun ardından ChatGPT-4 “Yaşam amaçlarını nasıl bulabilirler?” (*How can they find their life purpose?*) sorusunu önermiştir. Öneriye cevap olarak ise kendini yansıtmaya, merakı keşfetmeye, güçlü yönler ve yetenekler, etki, başkalarına

yardım, rol modellerinden öğrenmek, farkındalık ve minnettarlık, hedefler belirlemek şeklinde öneriler sıralamıştır. Kendini yansıtmaya ifadesinden kasıt, iç gözlem yaparak temel değerlerin ortaya konması, keyif veren deneyimlerin, tutkuların ve ilgi alanlarının keşfidir. Merakların keşfi içinse merakların amaca götürdüğü görüşü ile karşılaşmıştır. Buradaki “amaç” sözü önemlidir çünkü amaçların önemi belli bir öznellik kipi ile ilişkilendirilir. Rol modelleri, etki yaratmak, yeteneklerin keşfi, hedef odaklılık için de aynı durum geçerlidir. Söz konusu soru bir öznellik önerisini çağırabileceği için ek olarak daha genel ve belirsiz olma amacı ile “Birisi kendini kaybolmuş ve yönünü kaybetmiş hissederse ne yapmalıdır?” (*What if someone feels lost and lacks direction?*) sorusu sorulmuştur. Öne çıkan cevaplar ise keşfetmek, hedefler belirlemek, rehberlik aramak biçimindedir. “Bir kişi için hayatın çeşitli yönlerini kapsayan çok yönlü bir haftalık plan yapar mısın?” (*Give me a well-rounded one-week plan that covers various aspects of life.*) sorusu farkındalık ve öz bakım, öğrenme ve büyüme, sosyal bağlantı, beslenme ve yemek pişirme, yaratıcılık ve ifade, doğa ve açık hava, dinlenme ve düşünme önerileri ile cevaplanmış, “Birisi hafta boyunca kariyer gelişimine odaklanmak isterse ne yapmalıdır?” (*What if someone wants to focus on career development during the week?*) sorusu önerilmiştir. ChatGPT-4 dil modelinin bu öneri için sıraladığı başlıklar şu şekildedir: kendi alanında yeni beceriler öğrenme veya geliştirmeye açık olma, teknik beceriler yanında iletişim, takım çalışması ve empati gibi sosyal becerilerin de öneminin unutulmaması, yine kendi alanında iletişimsel ağ sürdürme amacıyla etkinliklere katılmak, bu alanda bir mentör edinmek ve LinkedIn gibi profesyonel web sitelerinin kullanımı. Kariyer gelişimi konusunda özellikle iletişim süreçlerine dikkat çekilmiş ve takım çalışması vurgulanmıştır. Bu öneriler doğrultusunda dil modelinin kariyer gelişimi konusunda neoliberal söylemi yeniden ürettiği görülmektedir. Takım çalışmasında da benzer bir durum geçerlidir. Takım çalışması, Sennett’in (2009) vurguladığı gibi bürokratik-hiyerarşik modelden üretim adacıklarından oluşan ağ biçimli modele geçişte sıklıkla uygulanan bir yöntemdir. Burada önemli olan takım çalışması nosyonunun kısa vadeli, proje bazlı, çalışanına tırmanılacak kariyer basamakları yerine tünel vizyonu içinde yatay bir hareket olanağı veren şirket akli ve örgütlenmesinin bir sonucu olmasıdır. Deleuze (1992, 4) bu örgütlenmeyi motivasyon artırma amacıyla devreye sokulan meydan okumalar, yarışmalar, gülünç takım seansları ile çalışan bir yarı kararlılık hali olarak görmüş; benzer bir biçimde Sennett de (2008, 105) takım çalışmasını sığılğın grup halinde yaşantılanması olarak tanımlamıştır.

Kariyer gelişimi konusunda alınan fikirler doğrultusunda “Birisi kendini kaybolmuş ve yönünü kaybetmiş hissederse ne yapmalıdır?” (*What if someone feels lost and lacks direction?*) sorusu sorulmuştur. Bu durumla mücadele etmek amacıyla öz şefkat, düşünömsellik, danışman desteğı, keşif, ufak hedefler, öz farkındalık ve profesyonel yardım başlıkları altında çözümler önerilmiştir. Burada bireyselliğe yapılan vurgu ve bir danışman (*mentor*) rehberliğı dikkat çekmektedir.

Dil modelinin “Sosyal medyayı nasıl sağlıklı ve etkili bir şekilde kullanabiliriz?” (*How to use social media in a healthy and effective way?*) sorusuna verdiği cevapların ardından, “LinkedIn uygulamasını profesyonel ağ oluşturmak için kullanmanın faydaları nelerdir?” (*What are the benefits of using LinkedIn for professional networking?*) sorusu önerilmiştir. ChatGPT-4’ün sosyal medya hakkındaki soruya verdiği yanıt; sınırları belirlemek, beslenecek kaynakları seçmek, bilinçli paylaşımlar yapmak, gizliliğı korumak, kıyaslamalardan kaçınmak, olumlu etkileşim kurmak ve dijital detoks biçimindedir. Burada dikkat edilmesi gereken hususlar yapay zekânın paylaşımda bilinçlilik, olumlu etkileşim gibi önerilerde ideal öznenin bileşenlerinin bulunabileceğidir. Yeni aklın yeni öznesi pozitif davranış adı altında belli bir bireyci bakışı olumlamaktadır. LinkedIn adlı uygulama özelleşmiş bir iş ağı sosyal medyası olduğu için önerilen sorunun ayrıca bir önemi vardır. Verilen cevapta kullanıcıların endüstri içerisinde daha geniş bir kitleye ulaşması, becerilerini sergilemesi, iş ilanlarını takip etmesi ve yeniliklerden haberdar olması gibi başlıklar, uygulamayı kullanmanın faydaları olarak sıralanmıştır. Bu bakımdan dil modeli, LinkedIn uygulamasını kariyer gelişiminin önemli bir parçası haline getirirken kullanıcının bu dinamik platformda dünya çapında iletişimsel ağ kurmasına ve kendi alanında yenilikleri takip edebilmesine olanak tanıdığını vurgular. ChatGPT-4’ün, bahsi geçen bu profesyonel iletişimsel ağın faydalarını sıralarken yeni *homo economicus* öznelliğine uyan bir yaklaşımda olduğu da açıkça görölmektedir. Örneğin sıralanan maddelerden bir tanesi kişisel markanızı ön plana çıkarmanızı sağlar şeklindedir. Burada da yine neoliberalizmin girişimci *homo economicus* öznesi karşımıza çıkar. Ancak bu noktada yapay zekâ algoritmalarının işleyişi konusunda muğlak kalabilecek bir bölgenin tartışmaya açılmasında yarar vardır. Neoliberal söylemler çok satan film ve kitaplardan medya ve sosyal medyaya tüm kültür endüstrisi ürünlerinde yaygın ve baskın bir biçimde dolaşıma sokulduğu ve yapay zekâ yazılımlarının veri evreninde söz konusu endüstri egemen kaynak olduğu için yanıtların da bu söylemlerle uyumlu olması şaşırtıcı değildir. Başka bir deyişle

algoritmaların üreticilerinin bilinçli bir tercihle bu cevapların verilmesine sebep olduğu yönünde bir çıkarım yapmak sakıncalıdır. Öte yandan soruların yönlendirici ve manipüle edici olmamasına özen gösterilmesine rağmen dil modelinin hem verdiği cevaplarda hem de önerdiği sorularda neoliberal aklın söylemlerinin ısrarla yeniden üretildiğini vurgulamak gerekir.

Buraya kadar sorulan sorularda ChatGPT4'ün sıklıkla neoliberalizmin kutsal kelimesi olan girişimcilik ifadesini tekrarladığı görülmüş ve bunun nedeni “Cevaplarında girişimcilik terimini sık kullanıyorsun. Bu o kadar önemli bir mesele mi?” (*So, You often use the term entrepreneurship in your answers. Is it such an important issue?*) şeklindeki soru ile sorulmuştur. Dil modeli ise soruya girişimciliğin dünya çapında ekonomilerde hayati rol oynadığı biçiminde iddialı bir cevap vermiştir. Önemli olmasının bazı nedenleri olarak da iş yaratma, inovasyon, ekonomik büyüme, zenginlik yaratma, risk almayı göstermiştir. Bu noktada modelin risk almayı bir neden olarak tanımlayarak olumlama önemli. Çünkü risk almak yeni *homo economicus* için hem piyasa ekonomisinin dalgalı koşullarının benimsenmesi için gerekli hem de eyleme geçmenin temel koşullarından biri olarak kabul edilir.

Bir sonraki soru “Yeni bir şehre taşındım. Kimseyi tanımıyorum. Kendimi yaklaşık bir yıl finanse edecek kadar param var. Geleceğim için ne yapacağıma dair kapsamlı bir plan yap.” (*I just moved to a city. I do not know anybody. I have enough money to finance myself for about a year. Make a comprehensive plan for me about what I will do for my future.*) biçimindedir. Bu cümleler cevabı belli bir sorudan daha çok bir yol haritası çıkması amacı ile talep biçiminde yapılandırılmıştır. ChatGPT-4 ise başarılı bir gelecek inşa etmemize yardımcı olacak kapsamlı bir plan sunduğunu iddia ederek yeni şehri keşfetme, yaşayacak bir yer bulma, mali planlama, iş arama, sosyal bir ağ oluşturma, sağlık ve sigorta, yerel kültürü öğrenme, mesleki gelişim, aktif ve sağlıklı kalma önerilerinde bulunmuştur. Sıralanan bu maddelerin detayları ise şu şekildedir: Çevreyi keşfetmek, topluluk etkinliklerine, buluşmalara ve kültürel faaliyetlere katılmak, maliyetleri yönetilebilir tutmak, yaşam masraflarını karşılayan bir bütçe oluşturmak, ağ oluşturma etkinliklerine, iş fuarlarına ve sektöre özgü toplantılara katılmak, sosyal medya platformlarını kullanmak, kariyerle ilgili kurslar veya sertifikalar almak, atölyelere ve konferanslara katılmak, bir spor salonu, yoga stüdyosu veya açık hava etkinliği bulmak, stres yönetimine öncelik vermek, neyi başarmak istediğine karar vermek, belirli hedefler belirlemek ve bunlara ulaşmak için bir zaman çizelgesi oluşturmak. Burada üretilen söylemde dikkat çekici olan ifadeler

sırasıyla maliyetleri yönetilebilir tutmak, güncel özgeçmiş oluşturmak, ağ oluşturmak, sektöre özgü toplantılara katılmak, bağlantı kurmak, kariyerle ilgi kurslar ve sertifikalar almak, refahı korumak, etkinliklere katılmak, stresi yönetmek, hedefler belirlemek, zaman çizelgeleri oluşturmak biçimindedir. Yapay zekânın çıkardığı bu dizgenin önemi Brown'ın yaşamını bir portföy gibi yönetmesi beklenen öznel tanımla ile önemli paralellikler taşımasıdır. Yapay zekâdan finansal planlama, iş arama ve sosyal ağ oluşturma hakkında daha fazla ayrıntı vermesi istendiğinde (*Give more details for financial planning, job search and building social network.*) ise bu paralellik daha da belirginleşmiştir. Dil modeli, kredi puanı optimize etme, yüksek gelirli tasarruf hesapları keşfetme, finansal planlama önerilerini sıralamıştır. Diğer önerilerde ise ağ oluşturma, topluluklara katılma gibi önceki cevaplarını tekrar etmiş ya da bunlara yakın cevaplar vermiştir. Burada vurgulanması gereken bir diğer nokta da talep edilen kapsamlı planda yaşanacakların hesaplanabilirlik düzeyinde bırakılması, yaşamın ve insanların öngörülemez, kaotik, hesaplanamaz boyutuna herhangi bir söylemde değinilmemesidir. Konunun yalnızca pratik değil duygusal boyutunu da ele almak amacı ile “Bu planlamayı yaptıktan sonra tatmin olmak istiyorum. Başka önerilerin var mı?” (*I want to feel satisfied after doing this planning. Do you have any more suggestions?*) sorusu sorulmuştur. ChatGPT-4 ise olumlu zihniyet geliştirme, zorlukları büyüme fırsatı olarak görme, yaratıcılığı keşfetme, gönüllü olma, meraklı olma, zaman içindeki ilerleme ve büyümeyi düşünme, esnekliği benimseme, başarıları kutlama önerilerinde bulunmuştur.

Cevaplarda tekrara düşüldüğü görüldüğü için son soru “İdeal bireyi nasıl tanımlarsın?” (*How would you define the ideal individual?*) şeklindedir. ChatGPT-4'e göre ideal bir birey, karakter, değerler ve eylemlerin uyumlu bir karışımını bünyesinde barındırır; dürüstlük, özgünlük, empati özelliklerine sahiptir; aktif olarak dinler, anlamaya çalışır ve başkalarına şefkat gösterir, ihtiyaç sahiplerini destekler ve başkalarının başarılarını kutlar, uyum sağlama yeteneğine sahiptir. Merak, sürekli öğrenme, hesaplanmış riskler alma, ilerleme ve yeniliği savunma, kaynaklarını paylaşma, çok çalışma ancak aynı zamanda eğlenme ve dinlenmeye yer verme, öz bakım, kariyer sahibi olma ChatGPT-4'e göre ideal bireyin diğer özellikleri arasındadır. Cevaplarda vurgulanan risk, gelişim, çalışma, kariyer, sürekli öğrenme gibi öğeler bir portföy-yaşam peşinde koşan eksiksiz bir yeni *homo economicus* tarifi yapmaktadır. Bir önceki cevapta olduğu gibi burada da yazılım, neoliberal aklın yeni özne üretimi amacına uygun olacak şekilde bu öznel performansı ile ilişkilendirmiştir. Ayrıca burada verilen cevapların önemli bir kısmının işletmelerin firma

imajları için kurdukları retorik, motto ve sloganlarla benzerliğine dikkat çekmek gerekir. İdeal birey imgesi, şirketin ideal imgesine benzer.

Sonuç

Yoğun olarak teknikleştirilmiş ve matematiksel bir terminoloji içinden ele alınan ve yaygın olarak bilimsel tarafsızlık ve nesnellik argümanlarını koruyan bir söylemi benimseyen teknolojik belirlenimci görüşlere uygun biçimde tanımlanan yapay zekâ yazılımlarının işleyişini sağlayan diyagramın neoliberal retoriği yeniden ürettiğini görüyoruz. Bu çalışmada ele alınan yapay zekâ yazılımı bir dil modeli olsa da onun işlemlerini sağlayan dil dışı mekanizmaları da açığa çıkarmak mümkündür. Burada sözü edilen dil dışı mekanizmalar Felix Guattari'nin "göstermeyen semiyotikler" adını verdiği kavramsal yaklaşıma denk düşer. Guattari cebirsel denklem sistemleri ile çalışan ve anlamlayıcı olmaktan ziyade makinesel yinelemeler üreten semiyotiklere bu adı vermiş, dil ve temsil ile çalışanları ise "gösteren semiyotikler" olarak tanımlamıştı (2020, 195). Guattari'nin bu çalışmasından yararlanan Lazzarato (2015) ise göstermeyen semiyotikleri bilinç, dil ve temsil yerine denklem, kod, endeks, şema gibi araçları kullanan mekanizmalar olarak tanımlar. Böylece gösteren semiyotikler karşımıza anlam ve temsiller çıkarırken göstermeyen semiyotikler dil gibi yapılanmayan, bilimsel, teknik terminolojiye içkin olan makinesel bir düzeneği harekete geçirir. Bunun yanında ortaya çıkan ifade tarzları her zaman her ikisini de içeren karma semiyotiklerdir (Lazzarato 2015, 101). Karma semiyotikler, gösteren ve göstermeyen semiyotikleri bir arada kullanır. Bu nedenle buradaki dil dışı mekanizmalar arka planda kodlarla, verilerle ve denklemlerle çalışan algoritmaların semiyotikleridir. Bu mekanizmalar, algoritmaların inşasında dili yapılandıran mekanizmalarla heterojen biçimde ilişkilenerken teknik ve işlemsel bir sürece girer. En önemlisi soyut makineler, somut düzenekler ve onlarla işe koyulan semiyotikler; fabrika makinesi, cezaevi makinesi, okul makinesinde olduğu gibi insanda belli algısal, duygusal, davranışsal, anatomik öğeleri harekete geçirirken başkayı dışlar ve/veya cezalandırır. Aynı zamanda soyut makineler belli değer yargıları, görüşler, paradigmlar, hakikatler ve belli bir akli dolaşıma sokacak işlemsel süreçleri çalıştırır.

Bu bağlamda incelenmiş olan ChatGPT-4 adlı dil modeli yazılımının söz konusu artalan mekanizması, diğer tüm yapay zekâ yazılımlarında olduğu gibi algoritmaldır. Kavramsal bölümde tartışıldığı gibi algoritma kavramı, soyut makine ve diyagram kavramları arasında önemli benzerlikler bulunmaktadır. Bilgisayar yazılımları, kullanım ve değişim değerlerine sahip

olan, üretilmek için emek gücünün sarf edilerek emeğin somutlaştığı, böylece meta ifadesinin tüm unsurlarına sahip olduğu için somut düzenekler iken algoritmaları soyut makineler olarak tanımlamak olanaklıdır.

Bu çalışmanın bulguları söz konusu süreçlerin neoliberal akıldan ya da Matthew Tiessen ve Greg Elmer'in (2013) sözleri ile "neoliberal diyagramdan" türediğini göstermektedir. Çeşitli iktisadi ve toplumsal krizler ve tikanıklıklar nedeniyle neoliberalizmin de krize girdiği düşüncesine itiraz eden araştırmacılar arasında yer alan Tiessen ve Elmer, neoliberal diyagramı küresel yönetici kurumlar, hükümetler, finansal holdingler, yerküre ölçeğinde gözetim altında tutulan internet altyapıları ile toplum üzerinde çalışan bir düzenek olarak görür. Tiessen ve Elmer'e göre görünür krizler, resmi ve özel kurumlar ile küresel aktörler tarafından "çözüm gerektiren olağandışı durumlar" (2013, 2) olarak tanımlanırken hem bir akıl hem de bir pratik olarak neoliberalizm, krize girmek yerine krizlere sebep olma ve zaman zaman aksama pahasına çalışmaya devam etmektedir. Neoliberalizmi yalnızca iktisat paradigmaları ile anlamak bize fazlasıyla daraltılmış bir perspektif sağlar. Daha ziyade iktisadi paradigmaları finansallaşma, üretim, dağıtım, tüketim, borçlandırma siyasetleri, deregülasyon gibi parametrelerle sınırlamayı toplumsal uzamın her ayrıntısına sirayet etmiş, böylece bireyin yaşamının bütün edimlerini kapsama amacında olan rasyonelite ile düşünerek genişletmek gerekir. Ekonomi politüğün icrası, çalışma zamanının ötesindedir.

Günümüzde yapay zekâ sıfatı ile nitelendirilmiş olan yazılımlar, soyut makineler tarafından işletilen sofistike otomasyon teknolojileridir. Bu konuda yapılan araştırma ve öngörülerde bir yandan teknolojik belirlenimciliğin tuzağına düşüldüğü diğer yandan da yazılımların altyapısını oluşturan algoritmaların gizemleştirilerek bu teknolojilere sahip olduklarından daha büyük anlamlar yüklendiği görülmektedir. Yapay zekâ yazılımlarının yakın gelecekteki potansiyeline dair spekülasyonlar, çizgisel ilerlemeci bir görüş benimsenerek ve ona sahip olmadığı nitelikler yüklenerek yapılmaktadır. Bu tarz spekülasyonlara yaygın bir popülerleştirmenin eşlik ettiğini görüyoruz. Örneğin yapay zekânın organik evrimle kıyaslandığında henüz amip aşamasında olduğu ve gelişiminin çok hızlı olacağı, şimdiden kendi başına içerik üretebilen, kendi kararını verebilen bir teknoloji olduğu yönünde görüşler sıklıkla karşımıza çıkmaktadır (Harari 2023). Bu tür görüşler teknolojik belirlenimci düşünce ile uyumlu olarak yapay zekâ teknolojilerini düşünme yetisine sahip birer özne konumunda tanımlama eğilimindedir.

Oysa bu yazılımlar konuşmaz ve resim yapmaz, konuşmayı ve resmi modeller. Başka bir deyişle bir üretimde bulunmak yerine halihazırda üretilmiş olandan belli parametreler içinden sentagmatik dizgeler oluşturur. Bu araştırmada ele alınan ChatGPT-4 adlı dil modeli internette bulunan verileri kaynak almaktadır. Ancak internet gibi son derece çelişkili, karmaşık ve heterojen bir kaynak hangi bilginin seçileceği ya da üretileceği konusunda belli parametreler ve yönergeler olmadan kullanılamaz. Söz konusu parametre ve yönergeler yapay zekâ yazılımları özelinde algoritmalar tarafından uygulamaya sokulur. Burada Foucault'nun (2011) bilgi ve iktidar arasındaki ilişkiyi ele alan yaklaşımı önemlidir. Bilgi, iktidardan bağımsız olarak değil, iktidar ilişkileri içinde iktidar tarafından üretilir, düzenlenir ve dolaşıma sokulur. ChatGPT-4'ün sorulan sorulara verdiği cevaplar, dil modelinin neoliberalizmin söylemlerini yeniden ürettiği ve böylece bu dil modeli tarafından üretilen içeriklerin bilgi/iktidar ilişkilerinin yeniden inşasında rol oynadığını göstermektedir.

Kaynakça

- Bogost, Ian. 2006. *Unit Operations: An Approach to Videogame Criticism*. Cambridge: MIT Press.
- Bourdieu, Pierre. 1995. *Pratik Nedenler*. Çeviren Hülya Tufan. İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- Bourdieu, Pierre. 2009. "Sınırsız Sömürü Ütopyası: Neoliberalizmin Özü." Çeviren Uğur Serdar Akalın. *Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi* içinde, derleyen Gülçin Akalın ve Uğur Serdar Akalın, 24-31. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Braverman, Harry. 2008. *Emek ve Tekelci Sermaye*. Çeviren Çiğdem Çıdamlı. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Brown, Wendy. 2018. *Halkın Çözülüşü Neoliberalizmin Sinsi Devrimi*. Çeviren Barış Engin Aksoy. İstanbul: Metis Yayınları.
- Dardot, Pierre ve Christian Laval. 2012. *Dünyanın Yeni Aklı*. Çeviren Işık Ergüden. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Deleuze, Gilles. 1992. "Postscript on the Societies of Control." *October* 59: 3-7.
- Deleuze, Gilles ve Félix Guattari. 1988. *A Thousand Plateaus Capitalism & Schizophrenia*. Çeviren Brian Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Deleuze, Gilles. 2013. *Foucault*. Çevirenler Burcu Yalın ve Emre Koyuncu. İstanbul: Norgunk Yayıncılık.
- Derrida, Jacques. 1976. *Of Grammatology*. Çeviren Gayatri Chakravorty Spivak. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Foucault, Michel. 1992. *Hapishanenin Doğuşu*. Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi.
- Foucault, Michel. 2011. *Büyük Kapatılma*. Çeviren Işık Ergüden ve Ferda Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, Michel. 2015. *Biyopolitikanın Doğuşu*. Çeviren Alican Tayla. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Goldberg, Ken. 2012. "What Is Automation?" *IEEE Transactions on Automation Science and Engineering* 9 (1): 1-10. <https://doi.org/10.1109/TASE.2011.2178910>
- Guattari, Felix. 2020. *Moleküler Devrim*. Çeviren Işık Ergüden. İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Gürsoy, Ali Özgür ve Serkan Şavk. 2024. "From Scriptor to Promptor: An Evaluation of the Status of Authorship, Authenticity, and Creativity in Light of the Use of Artificial Intelligence in Screenwriting." *ARTS: Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi* (12): 57-82. <https://doi.org/10.46372/arts.1482636>

- Harari, Yuval Noah. 2023. "Sapiens'in Yazarı Harari, Yapay Zekadan Endişeli: 'İnsanlığın Sağ Çıkıp Çıkamayacağını Bilmiyorum.'" Erişim tarihi 15.04.2025. <https://www.indyturk.com/node/626916/bilim/sapiensin-yazarıB1-harari-yapay-zekadan-endişeli-insanlığın-sağ-çıkıp>.
- Hardt, Michael ve Antonio Negri. 2001. İmparatorluk. Çeviren Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hayward, Susan. 2006. *Cinema Studies: The Key Concepts*. Londra: Routledge.
- Holland, John H. 1992. *Adaptation in Natural and Artificial Systems: An Introductory Analysis with Applications to Biology, Control, and Artificial Intelligence*. Cambridge: MIT Press.
- Jessop, Bob. 1996. "Post-Fordism and The State." *Comparative Welfare Systems* içinde, editör Bent Grave, 1-16. Basingstoke: Macmillian.
- Karakaya, Ali. 2023. "Bir Bilme Biçimi Olarak Tekniğin Eleştirisi: Teknolojik Determinist Kuramlar Bağlamında İletişim Teknolojilerinin Bugününü Okumak." Doktora tezi, Ankara Üniversitesi.
- Lazzarato, Maurizio. 2015. *Göstergeler ve Makineler*. Çeviren Ferda Nur Demirci. İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Leavy, Susan. 2018. "Gender Bias in Artificial Intelligence: The Need for Diversity and Gender Theory in Machine Learning." *Proceedings of the 1st International Workshop on Gender Equality in Software Engineering* içinde, 14-16. New York: ACM.
- Marx, Karl. 2011. *Kapital I. Cilt*. Çeviren Mehmet Selik ve Nail Satlıgan. İstanbul: Yordam Kitap.
- Poster, Mark. 1990. *The Mode of Information*. New York: Free Press.
- Putland, Emma, Chiedza Chikodzore-Paterson ve Gavin Brookes. 2023. "Artificial Intelligence and Visual Discourse: A Multimodal Critical Discourse Analysis of AI-Generated Images of 'Dementia'." *Social Semiotics* 2 (35): 228-253 <https://doi.org/10.1080/10350330.2023.2290555>.
- Salvagno, Michele, Fabio Silvio Taccone ve Alberto Giovanni Gerli. 2023. "Artificial Intelligence Hallucinations." *Critical Care* 27 (180): 1-2. <https://doi.org/10.1186/s13054-023-04473-y>
- Sennett, Richard. 2008. *Karakter Aşınması*. Çeviren Barış Yıldırım. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, Richard. 2009. *Yeni Kapitalizmin Kültürü*. Çeviren Aylin Onacak. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Soederberg, Susanne. 2016. *Borç Refahı Devletleri ve Yoksulluk Endüstrisi Para Disiplin ve Artık Nüfus*. Çeviren Eren Karaca. Ankara: NotaBene Yayınları.
- Taylor, Frederick Winslow. 2006. *The Principles of Scientific Management*. New York: Harper & Brothers.

- Tiessen, Matthew ve Greg Elmer. 2013. "Deleuze / Foucault: A Neoliberal Diagram." *Media Tropes* 1 (4): 1-16.
- van Dijk, Teun A. 1993. "Principles of Critical Discourse Analysis." *Discourse and Society* 4 (2): 249-283.
- van Dijk, Teun A. 1995. "Aims of Critical Analysis." *Japanese Discourse* 1: 17-27.
- van Dijk, Teun A. 2008. *Discourse and Power*. Houndsmills: Palgrave-MacMillan.
- van Dijk, Teun A. 2015. "Critical Discourse Analysis." *The Handbook of Discourse Analysis* içinde, editörler Deborah Schiffrin, Deborah Tannen ve Heidi E. Hamilton, 466-485. New York: Wiley-Blackwell.
- Zhou, Jiawei, Yixuan Zhang, Qianni Luo, Andrea G. Parker ve Munmun De Choudhury. 2023. "Synthetic Lies: Understanding AI-Generated Misinformation and Evaluating Algorithmic and Human Solutions." *CHI '23: Proceedings of the 2023 CHI Conference on Human Factors in Computing Systems* içinde, 1-20. Almany: Hamburg. <https://doi.org/10.1145/3544548.3581318>